

1.01 izvirni znanstveni članek

UDK 069(497 Brdo):58
prejeto: 7. 1. 2004**Nada Praprotnik**dr. bioloških znanosti, muzejska svetnica, Prirodoslovni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
npraprotnik@pms-lj.si

Botanični vrt Karla Zoisa na Brdu

IZVLEČEK

Prispevek obravnava parkovne nasade na Brdu pri Kranju, ki so nastajali v času Žige in Karla Zoisa. Karel Zois je v obdobju od leta 1785 do 1790 na posestvu sadil tudi alpske rastline, ki jih je prinašal s svojih izletov po gorah. Pomagali so mu najeti domačini. Vrste je dobival tudi iz drugih botaničnih vrtov po Evropi. Njegov botanični vrt velja za prvi alpinum na ozemlju Slovenije.

KLJUČNE BESEDE

zgodovina botanike, park Brdo, botanični vrt, alpinum, Karel Zois

SUMMARY

THE BOTANICAL GARDENS OF KAREL ZOIS AT BRDO

The contribution deals with garden plantations of Brdo near Kranj, which were formed in the time of Žiga and Karel Zois. In the period from 1785 to 1790, Karel Zois planted on the estate Alpine plants, which he brought from his mountain trips. Hired locals assisted him. Zois acquired species from other European botanical gardens as well. His botanical garden is considered the first alpinum on the territory of Slovenia.

KEY WORDS

history of botanic, Brdo gardens, botanical garden, alpinum, Karel Zois

Uvod

V času, ko je na Brdu živela rodbina Zois, so se začeli njeni člani bolj intenzivno ukvarjati s parkom in vrtovi. Park je bil zasnovan v poznorenesančnem-zgodnjebaročnem slogu. Osnovni del parka je bil oblikovan že v času Michelangela Zoisa (1694-1777). Še več pa sta se z njim ukvarjala njegova sinova Žiga (1747-1819) in Karel (1756-1799).

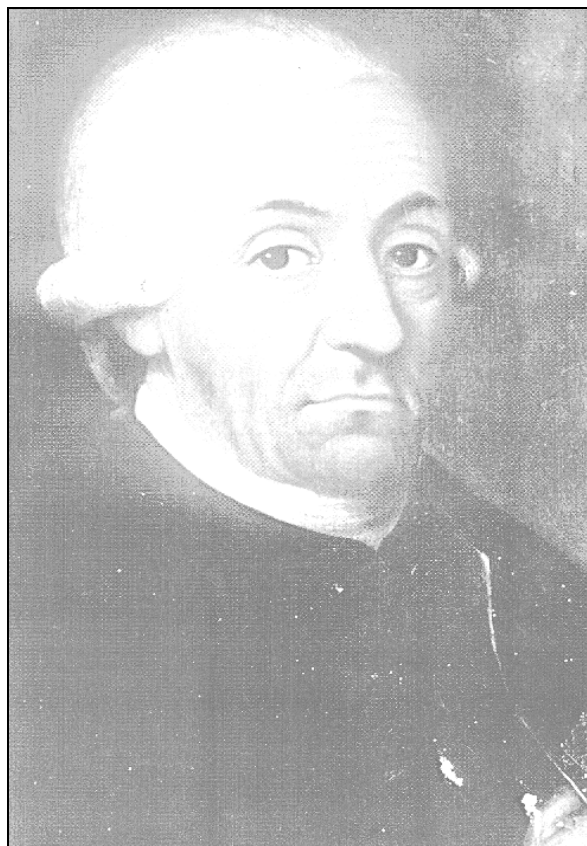
Karel Zois je na jugovzhodni strani posestva dodal alpski botanični vrt, v katerem je od leta 1785 do 1790 sadil alpske rastline. S številnih izletov po gorah ni prinašal samo herbarijskih primerkov, ampak tudi rastline, ki jih je sadil v svoj vrt. Pomagali so mu najeti domačini. Vrste je dobival tudi iz drugih botaničnih vrtov po Evropi. Nasad alpskih rastlin velja za prvi alpski botanični vrt v Sloveniji. V istem obdobju sta brata sadila alpske rastline tudi v vrtovih, ki sta jih imela v Ljubljani.¹ Šele nekoliko kasneje je botanik Franc Hladnik na gimnazijskem dvorišču v Ljubljani uredil nasad kranjskih rastlin, leta 1810 pa ustanovil Botanični vrt. V obeh nasadih je gojil tudi alpske rastline. Veliko mlajša je Juliana v Trenti, ustanovljena leta 1926, ki je danes edini alpinum na ozemlju Slovenije.

Po smrti Karla Zoisa je nasad začel propadati in v dvajsetih letih devetnajstega stoletja, ko je Brdo podedoval Žigov nečak Karel, v francisjskem katastru iz leta 1826 vrta ni več.

Botanik Karel Zois (1756-1799)

Karel Filip Evgen baron Zois plemeniti Edlestein se je rodil 18. novembra 1756 v Ljubljani. Bil je mlajši sin Michelangela Zoisa in njegove druge žene Slovenke Ivane Katarine Kappus pl. Pichelstein. Umrli je za možgansko kapjo 29. oktobra 1799 v Trstu.

Bil je veliko manj znan kot njegov starejši brat Žiga. Večino svojega življenja je preživel na gradu Brdo in na Javorniku pri Jesenicah. Kot eden prvih kranjskih (slovenskih) botanikov je hodil in nabiral rastline zlasti v Karavankah ter Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah. Zbral je herbarij, v katerem je približno 2100 primerkov in ga hrani Prirodoslovni muzej Slovenije. Čeprav je odkril nekaj za znanost novih vrst, ni ničesar objavil. Podatke ter posušene in žive rastline je pošiljal botaničnim mentorjem: Francu Ksaverju Wulfenu v Celovec, Nikolausu Thomasu Hostu na Dunaj, Carlu Ludwigu Willdenowu v Berlin in Casparju Sternbergu v Prago. Wulfen je po njem imenoval dve vrsti: Zoisovo zvončico (*Campanula zoysii*) in Zoisovo vijolico (*Viola zoysii*). Po njem se imenuje tudi rod

Andrej Herrlein, Portret Karla Zoisa, Narodni muzej Slovenije (foto: Ciril Mlinar)

tropskih trav *Zoysia*. Na osnovi primerkov, ki jih je poslal Karel Zois, so opisali še naslednje taksoni: kratkodlakavo pokoreso (*Moehringia villosa*), nežni kamnokreč (*Saxifraga tenella*), črnoškrlatni kamnokreč (*Saxifraga exarata* subsp. *atropurpurea*), kranjski grint (*Senecio carniolicus*) in gorenjsko lepnico (*Silene veselskyi* subsp. *glutinosa*).

Dragocena je tudi njegova rokopisna botanična beležnica, ki jo hrani Arhiv Republike Slovenije. Zapisniki so bogat vir podatkov o nahajališčih nekaterih rastlin, ki so povezane s Karlom Zoisom. Zbral je tudi slovenska (oziroma) kranjska imena rastlin. Rokopis hrani Narodna in univerzitetna knjižnica in je bil osnova vsem kasnejšim takim delom.

Parkovni nasadi

V času, ko je prenehala nevarnost turških vpadov in grad Brdo ni bil več zavarovan z jarkom, ker so ga zasuli, so se lastniki začeli bolj ukvarjati s parkovno in vrtno dejavnostjo. Takrat so začeli oblikovati nasad v poznorenesančno-zgodnjebaročnem slogu. Parkovni nasadi so začeli nastajati v času Michelangela Zoisa, največji razcvet pa so doživeli v času njegovega dediča Žiga Zoisa in mlajšega sina Karla.

¹ Andrejka, Kje so bili Zoisovi vrtovi? str. 112.

Glavni parter je bil na vzhodu, njegova os je potekala od vhoda gradu v smeri proti cerkvi sv. Siksta v Predosljah. To je bila poznorenesančna osnova parka. Glavna os je bila dolga okoli 600 m, po njej je vodila široka pot, ki je bila na obeh straneh obdana z baročnim parkom. Cvetlične grede je obrobila živa meja iz rezanega pušpana. Ob poti so zgradili oranžerijo, ki je bila namenjena prezimovanju eksotičnih rastlin: oranževcev, vetrnic, hijacint, mečkov ... Poleti so jih posadili v lončene vaze in jih razporedili na prostem. Za oranžerijo je bil veselični vrt, oblikovan z živo mejo v baročnem vzorcu.²

Na vzhodni strani je bila drevesnica, kjer sta brata sadila in gojila številne grmovne in drevesne vrste. Rastline sta uvažala iz vse Evrope, največ iz Nizozemske. Skupno je bilo na Brdu posajenih 6398 dreves in 1063 grmovnic, od tega je bilo 170 različnih vrst okrasnega drevja in 143 vrst okrasnih grmovnic.

Na zahodni strani gradu so bili drevoredi s sprehajalnimi potmi, počivališči, z različnimi utami in paviljoni. Lipov drevored je bil posajen v šestih vrstah, na obeh straneh drevoreda so bile njive in travniki. Na dvorišču gradu je bilo razgledišče (belvedere), ob njem pa so bile posajene lipe in kostanji. Od gradu do ribnikov se je širil gabrov drevored. Ob obeh ribnikih sta bila lesena paviljona v obliki pagode.

Na jugovzhodni strani je Karel Zois začel oblikovati alpski botanični vrt, kamor je posadil rastline, ki so jih izkopavali predvsem v okoliških Alpah.

Po smrti Žige Zoisa je Brdo podedoval njegov nečak Karel, ki je popolnoma opustil skrb za alpski botanični vrt. V franciscejskem katastru, ki je bil sestavljen leta 1826, torej v času njegovega gospodarjenja na Brdu, je baročni park na vzhodni strani gradu še obstajal, izginila pa sta drevesnica in botanični vrt.

Spiski rastlin v Vrtnih protokolih

V letih od 1781 do 1785 je Karel Zois pisal tako imenovane Vrtno protokole.³ V letu 1781 je v seznamu na prvem mestu zapisal kranjsko (slovensko) ime vrste, na drugem mestu latinsko in na tretjem mestu nemško ime. V četrtem stolpcu je včasih dodal morfološke opombe v latinskem jeziku (na primer o barvi plodov). Rokopis ni zanimiv samo zaradi seznama vrst, ki so rasle na Brdu, ampak tudi zaradi slovenskih imen. Večina izrazov je podobna današnjim, nekaj pa je že skoraj pozabljenih.

² Lega botaničnega vrta je vidna na barvnem zemljevidu iz leta 1797, priloženem prispevku Alenke Kolšek.

³ AS 1052, fasc. 19, Zois, Žiga. Posebno udejstvovanje – botanika. Garten protokole für Egg. 1781, 1782, 1783, 1784, 1785.

Slovensko ime	Latinsko ime	Danes veljavno slovensko ime	Danes veljavno latinsko ime
Drejn	<i>Cornus mascula</i>	rumeni dren	<i>Cornus mas</i>
Farshke kapze	<i>Evonymus Europeus</i>	navadna trdoleska	<i>Euonymus europaea</i>
Zherni tern	<i>Prunus spinosa</i>	črni trn	<i>Prunus spinosa</i>
ZheJ mine	<i>Berberis vulgaris</i>	navadni češmin	<i>Berberis vulgaris</i>
Belitern	<i>Crataegus Oxycantha</i>	navadni glog	<i>Crataegus laevigata</i>
Kerhlizhuje	<i>Rhamnus Frangula</i>	navadna krhlika	<i>Frangula alnus</i>
Goshuje	<i>Rosa canina sylvestris</i>	navadni šipek	<i>Rosa canina</i>
Zhimsh	<i>Prunus padus</i>	čremsa	<i>Prunus padus</i>
KazhjeJ	<i>Viburnum opulus</i>	brogovita	<i>Viburnum opulus</i>
KoJ tainizhuje	<i>Ligustrum Vulgare</i>	navadna kalina	<i>Ligustrum vulgare</i>
Drobovitouna	<i>Viburnum lantana</i>	dobrovita	<i>Viburnum lantana</i>
Boshj Drevje	<i>Ilex Aquilegifolium</i>	navadna bodika	<i>Ilex aquifolium</i>
Matulove jagode	<i>Rhamnus Catarcticus</i>	čistilna kozja češnja	<i>Rhamnus catharticus</i>
Sliba. Beli Drejn	<i>Cornus sanguinea</i>	rdeči dren	<i>Cornus sanguinea</i>
Javor	<i>Acer platanoides</i>	ostrolistni javor	<i>Acer platanoides</i>
Zherni Gaber	<i>Carpinus Ostrya</i>	črni gaber	<i>Ostrya carpinifolia</i>
Bukau	<i>Fagus Vulgaris</i>	bukev	<i>Fagus sylvatica</i>
Beli Gaber	<i>Carpinus Betulus</i>	navadni gaber	<i>Carpinus betulus</i>
JeJ en	<i>Fraxinus florifera</i>	mali jesen	<i>Fraxinus ornus</i>
Jerebikouz	<i>Sorbus aucuparia</i>	jerebika	<i>Sorbus aucuparia</i>
Lipa	<i>Tilia</i>	lipa	<i>Tilia sp.</i>
Mokouz	<i>Craaegus Aria</i>	navadni mokovec	<i>Sorbus aria</i>
Nagnoj	<i>Cytisus Laburnum</i>	navadni nagnoj	<i>Laburnum anagyroides</i>
Maklen	<i>Acer Campestris</i>	maklen	<i>Acer campestre</i>
Topola	<i>Populus tremula</i>	trepetlika	<i>Populus tremula</i>
Jagned	<i>Populus alba & nigra</i>	laški topol ali jagned	<i>Populus nigra cv. 'italica'</i>
Kostajn	<i>Castanea Sativa</i>	pravi kostanj	<i>Castanea sativa</i>
TiJ a	<i>Taxus</i>	tisa	<i>Taxus baccata</i>
JeuJ ha	<i>Alnus Betula</i>	črna jelša	<i>Alnus glutinosa</i>
Bresa	<i>Betula alba</i>	navadna breza	<i>Betula pendula</i>
BerJ t. Lom.	<i>Ulmus</i>	brest	<i>Ulmus sp.</i>
LeJ huje	<i>Corylus avellana</i>	navadna leska	<i>Corylus avellana</i>
ZheJ hna	<i>Prunus Cerasus</i>	češnja	<i>Prunus avium</i>
Oreh	<i>Juglans regia</i>	navadni oreh	<i>Juglans regia</i>
Zhespla	<i>Prunus domestica</i>	sliva, češplja	<i>Prunus domestica</i>
Jablana	<i>Pyrus malus</i>	jablana	<i>Malus domestica</i>
Brjne	<i>Juniperus comunis</i>	navadni brin	<i>Juniperus communis</i>
Dovji Kostajn	<i>Aesculus hypocastanum</i>	navadni divji kostanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>

Spiski rastlin v Vrtnih inventarjih

V Vrtnih inventarjih⁴ so zapisani seznami okrasnih dreves in grmov ter sadno drevje, ki je raslo na posestvu.

Med drevesi in grmi so bile navedene vrste, ki so pogoste pri nas, mnogo pa je bilo tudi okrasnih rastlin. Tako so med drugimi rasle naslednje vrste: pravi kostanj (*Castanea sativa*), navadna leska (*Corylus avellana*), robinija (*Robinia pseudacacia*), *Robinia hispida*, čremsa (*Prunus padus*), jerebika (*Sorbus aucuparia*), tatarski javor (*Acer tataricum*), navadni tulipanovec (*Liriodendron tulipifera*), ameriška platana (*Platanus occidentalis*), vzhodna platana (*Platanus orientalis*), glog (*Crataegus* sp.), gledičevka (*Gleditsia* sp.), cigarar (*Catalpa bignonioides*), navadni oreh (*Juglans regia*), črni oreh (*Juglans nigra*), octovec (*Rhus typhina*), navadni ruj (*Cotinus coggygria*), navadni divji kostanj (*Aesculus hippocastanum*), balzamovec (*Abies balsamea*), gladki (zeleni) bor (*Pinus strobus*), navadni macesen (*Larix decidua*), rdeči bor (*Pinus sylvestris*), cemprin (*Pinus cembra*), rušje (*Pinus mugo*), kranjska kozja češnja (*Rhamnus fallax*), razkrečena kozja češnja (*Rhamnus saxatilis*), nizka kozja češnja (*Rhamnus pumilus*), divji bezeg (*Sambucus racemosa*), veliki jesen (*Fraxinus excelsior*), ameriški koprivovec (*Celtis occidentalis*), navadni koprivovec (*Celtis australis*), navadni kloček (*Staphyllea pinnata*), *Amorpha fruticosa*, ameriški klek (*Thuja occidentalis*), drevesasta mehurka (*Colutea arborescens*), dren (*Cornus* sp.), navadna konopljka (*Vitex agnus-castus*), navadni nagnoj (*Laburnum anagyroides*), turška leska (*Corylus colurna*), črno kosteničevje (*Lonicera nigra*), planinsko kosteničevje (*Lonicera alpigena*), puhastolistno kosteničevje (*Lonicera xylosteum*), navadni jadicovec (*Cercis siliquastrum*), vrtnice (*Rosa* sp.), vrba žalujka (*Salix babylonica*), medvejke (*Spiraea* sp.), navadno kresničevje (*Aruncus dioicus*), navadni brin (*Juniperus communis*), navadni češmin (*Berberis vulgaris*), dobrovita (*Viburnum lantana*), brogovita (*Viburnum opulus*), navadna panešplja (*Cotoneaster integerrimus*), grozdičje (*Ribes* sp.), navadna trdoleska (*Evonymus europaea*), lovorikovec (*Laurocerasus officinalis*), španski bezeg ali lipovka (*Syringa vulgaris*), sirijski oslez (*Hibiscus syriacus*), navadna kozja detelja (*Lembotropis nigricans*), navadna bodika (*Ilex aquifolium*), *Myrica* sp., navadni volčin (*Daphne mezereum*), dišeči volčin (*Daphne cneorum*), navadni jesenček (*Dictamnus albus*).

Med sadnim drevjem je bilo veliko različnih sort jablan (*Malus domestica*), hruške (*Pyrus communis*), slive (*Prunus domestica*), češnje (*Pru-*

nus avium), višnje (*Prunus cerasus*), breskve (*Prunus persica*), bele murve (*Morus alba*), črne murve (*Morus nigra*).

V vrtnih inventarjih so tudi seznami rastlin, ki so jih kupili in prodali.

Spiski rastlin v beležnici Karla Zoisa

V rokopisni beležki⁵ so ohranjeni tudi spiski rastlin, ki so bile posajene na Brdu, med drugimi tudi: ameriški ambrovec (*Liquidambar styraciflua*), ameriški javor (*Acer negundo*), *Betula populifolia*, octovec (*Rhus typhina*), *Ptelea trifoliata*, jelšica (*Clethra alnifolia*), *Viburnum spinosum*, *Betula nigra*, *Betula lenta*, *Celastris scandens*, *Andromeda paniculata*, *Prinos verticillatus*, floridski svib (*Cornus florida*), virginski sneženec (*Chionanthus virginicus*), *Acer glauca*, pritlikava nešplja (*Mespilus pumila*), *Cornus alternata*, strupeni bršljan (*Rhus radicans*), *Ceanothus americana*, robinija (*Robinia pseudoacacia*), *Prunus virginica*, *Laurus benzoin*, *Nyssa sylvatica*, "nova vrsta" trdoleske (*Euonymus nova species*), *Rhus glaber*, mali jesen (*Fraxinus ornus*), virginijski brin (*Juniperus virginiana*), *Rhus coriaria*, *Cephalanthus orientalis*, balzamovec (*Abies balsamea*), *Crataegus crus galli*, veliki sleč (*Rhododendron maximum*), dolgolistna kalmija (*Kalmia latifolia*), kanadsko kosteničevje (*Lonicera canadensis*), rdeči javor (*Acer rubrum*), širokolistna trdoleska (*Euonymus latifolia*), rdeči bor (*Pinus sylvestris*), lepka azaleja (*Azalea viscosa*), *Zanthoriza apiifolia*, *Rubus hispida*, celolistna kalmija (*Kalmia integrifolia*), veliki rdeči hrast (*Quercus rubra maxima*), mali rdeči hrast (*Quercus rubra minima*), črni oreh (*Juglans nigra*), navadni tulipanovec (*Liriodendron tulipifera*), *Acer glauca*, ameriški javor (*Acer negundo*), rdeči javor (*Acer rubrum*), tatarski javor (*Acer tataricum*), vednozeleni gornik (*Arctostaphylos uva-ursi*), alpski gornik (*Arctostaphylos alpina*), davilec (*Celastrus scandens*), *Cornus alternata*, nizka relikva (*Chamaecytisus supinus*), navadna kozja detelja (*Lembotropis nigricans*), rdeča relikva (*Chamaecytisus purpureus*), dlakava relikva (*Chamaecytisus hirsutus*), dišeči volčin (*Daphne cneorum*), navadni volčin (*Daphne mezereum*), dvospolna mahunica (*Empetrum hermaphroditum*), bradavičasta trdoleska (*Euonymus verrucosa*), žarkasta košeničica (*Genista radiata*), ameriški ambrovec (*Liquidambar styraciflua*), planinsko kosteničevje (*Lonicera alpigena*), puhastolistno kosteničevje (*Lonicera xylosteum*), črno kosteničevje (*Lonicera nigra*), modro kosteničevje (*Lonicera caerulea*), kanadsko kosteničevje (*Lonicera canadensis*), kustovnica (*Lycium* sp.), pritlikava jerebika (*Sorbus chamaemespilus*),

⁴ AS 1052, fasc. 30, Zois, Žiga. Posest: Gospodstvo Brdo pri Kranju. Inventarium der... Baum und Strauchen. 1789-1799.

⁵ AS 1052, fasc. 20, Zois, Žiga. Posebno udejstvovanje – Karel Zois. Botanična beležnica. 1785-1792.

šmarna hrušica (*Amelanchier ovalis*), navadna panešplja (*Cotoneaster integerrimus*), *Nyssa sylvatica*, nizka kozja češnja (*Rhamnus pumilus*), razkrečena kozja češnja (*Rhamnus saxatilis*), navadni slečnik (*Rhododendron chamaecistus*), dlakavi sleč (*Rhododendron hirsutum*), rjati sleč (*Rhododendron ferrugineum*), *Rhus glaber*, *Rhus copallinum*, strupeni bršljan (*Rhus radicans*), navadni octovec (*Rhus typhina*), navadni ruj (*Cotinus coggygria*), alpsko grozdičje (*Ribes alpinum*), skalno grozdičje (*Ribes petraeum*), kosmulja (*Ribes uva-crispa*), borovnica (*Vaccinium myrtillus*), brusnica (*Vaccinium vitis-idaea*), barjanska kopišnica (*Vaccinium uliginosum*), sibirski brin (*Juniperus alpina*).

Alpski botanični vrt Karla Zoisa

Karel Zois je poznorenesančnemu jedru parka na jugovzhodni strani dodal alpski botanični vrt, kjer je sadil alpske rastline, ki jih je skupaj z najetimi domačini nabiral po slovenskih gorah. Med najetimi nabiralci rastlin za njegov herbarij in tudi za njegov vrt na Brdu se pogosto pojavljajo imena: Matevž Kos, Jurij Pinc, Benda, Andrej Legat in Klančnik. Rastline so v dolino nosili v koših. Vrste je dobival tudi iz botaničnih vrtov po Evropi, nekaj semen je dobil iz Azije, pošiljali pa so mu jih menda celo iz Amerike.

Nasad alpskih rastlin na Brdu je bil v bistvu prvi alpski botanični vrt na Kranjskem oziroma na ozemlju Slovenije.

Podatki o nasadu alpskih rastlin na posestvu Brdo so na žalost pomankljivi, najdemo jih v rokopisih Žige in Karla Zoisa. Iz ohranjenih zapiskov lahko sklepamo, da je bil alpinum zasnovan zelo ambiciozno. V njem niso sadili samo vrst, ki so jih izkopali v naših Alpah, ampak so semena in rastline dobivali tudi od nekaterih botanikov, naravoslovcev in (ljubitelskih) vrtnarjev. Ker Brdo leži na razmeroma nizki nadmorski višini, lahko z gotovostjo trdimo, da so imeli pri presajanju in gojenju alpskih rastlin mnogo težav. Iz izkušenj pri delu v alpskem botaničnem vrtu Juliana v Trenti predvidevamo, da so imeli težave pri sajenju različnih kukavičevk (lepi čoveljc, murke), pri polzajedavskih vrstah (ušivci, žoltec), pri nekaterih rastlinah, ki rastejo na izpostavljenih ali zakisanih rastiščih. Potrebno je bilo veliko truda, da so tak nasad osnovali, še več truda pa so morali vložiti, da bi nasad obdržali. Zato ni čudno, da je po smrti Karla Zoisa botanični vrt začel propadati in da ga v času njegovega nečaka Karla ni bilo več.

V alpinumu je Karel Zois sadil oziroma sejal mnoge pogoste alpske rastline, nekaj pa tudi razmeroma redkih, pri katerih lahko domnevamo, kje jih je nabral.

Risba Zoisove zvončice (*Campanula zoysii*) v delu N. J. Jacquina, 1786-1793: *Icones Plantarum rariorum*, št. 334 (foto: Ciril Mlinar)

Zanimivo pa je, da v rokopisnih zapiskih ni nikjer omenjena Zoisova vijolica (*Viola zoysii*), ki jo je Karel Zois našel v "kranjskih Alpah, ki meje s Koroško" (torej v Karavankah) in jo živo, še z zemljo poslal v Celovec Francu Ksaverju Wulfenu, botaničnemu mentorju Karla Zoisa. Wulfen jo je opisal in poimenoval po najditelju. V Sloveniji je Zoisova vijolica razširjena v Karavankah od Dovške Babe do Ljubeljske Babe (Košutice), splošno pa je razširjena v jugovzhodnih Dinaridih. Večkrat pa je omenjena Zoisova zvončica (*Campanula zoysii*). "Svojo" zvončico je našel v Bohinjskih Alpah in na Storžiču, opisal pa jo je Wulfen. Zoisova zvončica je terciarna rastlina in eden najlepših slovenskih endemitov, ki raste v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah, Karavankah in v Trnovskem gozdu.

Spiski rastlin v Glavnem seznamu semen alpskih rastlin

Največ o rastlinah, ki jih je sadil v vrtu, izvemo iz rokopisnega Glavnega seznama semen alpskih rastlin.⁶ Kot avtor rokopisa je sicer naveden Žiga Zois, vendar je seznam pisal Karel Zois, saj namesto *Campanula zoysii* napiše *Campanula mea* (moja zvončica!). V štirih drobnih zvezkih so spiski rastlin, katerih semena je posejal v vrtu na Brdu. Ponekod je zapisal tudi ime najetega nabiralca, ki mu je prinesel semena. Zanimivost so nekatere vrste iz Azije, saj navaja Kamčatko, Ural, Bajkal in Altaj (Altajske Alpe). Nekatere vrste sta imela brata nasajene tudi v vrtovih v Ljubljani.⁷

V Glavnem seznamu semen alpskih rastlin med drugimi našteva:

Alpska možina (*Eryngium alpinum*)

Verjetno jo je dobil s Črne prsti. V njegovih časih je obilno uspevala tudi na Golici v Karavankah, tako da je možno, da jo je dobil z nahajališč, ki so bila v bližini rudnikov železove rude v Savskih jamah.

Navadna kamnica (*Aethionema saxatile* = *Thlaspi saxatile*)

Alpski repnjak (*Arabis alpina*)

Zoisova zvončica (*Campanula zoysii*)

Navadna skrka (*Picris hieracioides* = *Hieracium hieracioides*)

Brezstebelna lepnica (*Silene acaulis*)

Linejev bodičnik (*Drypis spinosa*)

Raste na Čavnu in Nanosu, nahajališča pa ima tudi v Kamniško-Savinjskih Alpah v Stahovici pri Stranjah, v dolini Bele in v Roblekovi grapi.

Prisekani ušivec (*Pedicularis recutita*)

Vretenčasti ušivec (*Pedicularis verticillata*)

Alpski volčin (*Daphne alpina*)

Alpska nebina (*Aster alpinus*)

Clusijev svišč (*Gentiana clusii*)

V seznamu je sicer zapisano Kochov svišč (*Gentiana acaulis*), ker v Zoisovih časih še niso razlikovali dveh vrst. Clusijev svišč je v naših Alpah veliko pogostejši, ker raste na apnenih, bazičnih tleh; Kochov svišč pa najdemo na zakisanih tleh (pri nas predvsem na Pohorju, na Smrekovcu in v zahodnem delu Karavank).

Koroški lomatonij (*Lomatogonium carinthiacum* = *Swertia carinthiaca*)

V Sloveniji ne raste. Vrsto mu je poslal Nicolaus Josef Jacquin (1727-1817), avstrijski botanik in direktor botaničnega vrta Schönbrunn na Dunaju.

Vulfenovka (*Wulfenia carinthiaca*)

Vulfenovka je terciarni relikt, ki raste na avs-

trijskem Koroškem (Krniške skale, Javornik nad Mokrinami) in v Črni gori (Prokletije). Poslal mu jo je N. J. Jacquin z Dunaja.

Rapontika (*Stemmacantha rhapsantica*)

Karel Zois je rapontiko našel na gori, ki se imenuje "Per Jeser". To je Tičarica nad Dolino Triglavskih jezer.

Planinski pelin (*Achillea clavinae*)

Kuštravi oklep (*Androsace villosa*)

Kobulasta vetrnica (*Anemone narcissiflora*)

Srebrna krvomočnica (*Geranium argenteum*)

Verjetno jo je nabral na Črni prsti. V Sloveniji raste le v bohinjsko-krnskem delu Julijskih Alp.

Trnati osat (*Cirsium spinosissimum*)

Jaščarica (*Peucedanum ostruthium*)

Pogleli žoltec (*Sibbaldia procumbens*)

Rušnata zvončica (*Campanula cespitosa*)

Pirenejska zmajevka (*Horminum pyrenaicum*)

V Sloveniji raste le v južnem delu Julijskih Alp od Rodice do Komne in s teh nahajališč so bila verjetno tudi semena, posejana na vrtu na Brdu.

Dišeči volčin (*Daphne cneorum*)

Avrikelj (*Primula auricula*)

Navadni jetrnik (*Hepatica nobilis*)

Turška lilija ali zlati klobuk (*Lilium martagon*)

Kranjska lilija ali zlato jabolko (*Lilium carnaticum* = *Lilium chalcidonicum*)

V času Karla Zoisa kranjska lilija kot samostojna vrsta še ni bila opisana, enačili so jo z vrsto *Lilium chalcidonicum*.

Triglavska roža (*Potentilla nitida*)

Clusijev petoprstnik (*Potentilla clusiana*)

Nasprotnolistni kamnokreč (*Saxifraga oppositifolia*)

Navadni alpski zvonček (*Soldanella alpina*)

Kranjski jeglič (*Primula carniolica*)

Lepi čevljec (*Cypripedium calceolus*)

Julijski mak (*Papaver alpinum* subsp. *ernesti-mayeri* = *Papaver alpinum flore albo*)

V Julijskih Alpah je endemičen belocvetni julijski mak, ki so ga kot novo podvrsto opisali leta 1958.

Rumeno milje (*Paederota lutea*)

Alpska barčija (*Bartsia alpina*)

Rožni koren (*Rhodiola rosea*)

Rumeni svišč ali košutnik (*Gentiana lutea*)

Karel Zois je lahko v vrtu posadil podvrsto Vardjanov košutnik (*Gentiana lutea* subsp. *vardjanii*), ki raste samo v Alpah, ali bratinski košutnik (*Gentiana lutea* subsp. *symphyandra*), ki raste v dinarskem in submediteranskem območju, v alpskem svetu pa le v Julijskih Alpah.

Panonski svišč (*Gentiana pannonica*)

Planinski štrbec (*Meum athamanticum*)

Progasti kobul (*Molopospermum peloponnesiacum*)

Črna čmerika (*Veratrum nigrum*)

Evropska gomoljčica (*Pseudostellaria europaea* = *Stellaria bulbosa*)

⁶ NUK, Ms 188, Zois, Žiga. Hauptverzeichniss der Alpen samen I (1a-68b), II (1a-68a), III (1b-6b), IV (1a-45a, 60b-67a).

⁷ Andrejka, Kje so bili Zoisovi vrtovi? str. 112.

Vrsto je kot gomoljasto zvezdico (*Stellaria bulbosa*) opisal F. K. Wulfen. V opisu je navedel, da mu jo je K. Zois poslal iz okolice Radovljice in tam jo je verjetno tudi nabral za svoj vrt.

Rumeni ušivec (*Pedicularis foliosa*)

V Sloveniji ne raste. Verjetno je Karel Zois posadil podobni Hacquetov ušivec (*Pedicularis hacquetii*), ki raste v Julijskih Alpah (npr. na Črni prsti).

Rani mošnjak (*Thlaspi praecox*)

Alpski volčin (*Daphne alpina*)

Brkata zvončica (*Campanula barbata*)

Spiski alpskih rastlin v beležnici Karla Zoisa

Tudi v beležnici⁸ so oštevičeni sezname alpskih rastlin z vrta na Brdu, med njimi:

Rumeni svišč ali košutnik (*Gentiana lutea*)

Lahko je posadil Vardjanov košutnik (*Gentiana lutea* subsp. *vardjanii*) ali bratinski košutnik (*Gentiana lutea* subsp. *symphyandra*).

Rožni koren (*Rhodiola rosea*)

Wulfenov jeglič (*Primula wulfeniana* = *Primula integrifolia*)

Ioannes Antonius Scopoli in F. K. Wulfen sta jeglič napačno določila kot celolistni jeglič (*Primula integrifolia*), zato tudi Zois uporablja napačno ime. Kasneje so ga Wulfenov jeglič poimenovali po celovškem botaniku Wulfenu.

Alpski pečnik (*Armeria alpina*)

Glavičasti ušivec (*Pedicularis rostratocapitata*)

Alpska mastnica (*Pinguicula alpina*)

Snežna zlatica (*Ranunculus nivalis*)

Snežna zlatica je arktična vrsta. Vrsto ime je lahko tudi sinonim za gorsko zlatico (*Ranunculus montanus*), ki pa je v naših Alpah pogosta.

Sinjezeleni kamnokreč (*Saxifraga caesia*)

Navadna pogačica (*Trollius europaeus*)

Črna murka (*Nigritella rhellicani* = *Orchis nigra*)

Kamniška murka (*Nigritella lithopolitana* = *Orchis rosea*)

Okroglostni kamnokreč (*Saxifraga rotundifolia*)

Alpska velesa (*Dryas octopetala*)

Avrikelj (*Primula auricula*)

Klinolistni kamnokreč (*Saxifraga cuneifolia*)

Golostebelna mračica (*Globularia nudicaulis*)

Kuštravi oklep (*Androsace villosa*)

Planika (*Leontopodium alpinum*)

Kranjski osat (*Cirsium carniolicum*)

Dolgocvetni jeglič (*Primula halleri*)

Lepi čveljc (*Cypripedium calceolus*)

Clusijev svišč (*Gentiana clusii*)

Pikastocvetna kukavica (*Orchis ustulata*)

Pirenejski kamnokras (*Petrocallis pyrenaica* = *Draba pyrenaica*)

Rapontika (*Stemmacantha rhapsantica* = *Centaurea raponticum*)

Vednozeleni kamnokreč (*Saxifraga aizoides* = *Saxifraga autumnalis*)

Oblasta kukavica (*Traunsteinera globosa* = *Orchis globosa*)

Prisekani ušivec (*Pedicularis recutita*)

Alpski goltec (*Tozzia alpina*)

Repičasta preobjeda (*Aconitum napellus*)

Planinski pelin (*Achillea clavennae*)

Julijski mak (*Papaver alpinum* subsp. *ernesti-mayeri* = *Papaver alpinum flore albo*)

Kačja dresen (*Polygonum bistorta*)

Alpska madronščica (*Linaria alpina*)

Triglavska neboglasnica (*Eritrichum nanum*)

Spremenjeni kamnokreč (*Saxifraga mutata*)

V Sloveniji je razmeroma redka rastlina. Možno je, da jo je Karel Zois nabral na Jezerskem ali v dolini Reke pod Storžičem.

Zlati dimek (*Crepis aurea* = *Hieracium aureum*)

Žveplenorumeni kosmatinec (*Pulsatilla alpina* subsp. *apiifolia* = *Anemone alpina* Scop. ...*luteo flore*)

Scopoli navaja, da raste v Bohinjskih Alpah. Okrog leta 1896 ga je na Lipanci nad Pokljuko našel Alfonz Gspan. Drugih podatkov o uspevanju te vrste v Sloveniji ni. Zanimivo pa je, da ga je imel Karel Zois v svojem vrtu, čeprav je seveda možno, da ga je dobil iz drugih, neslovenskih nahajališč.

Kobulasta vetrnica (*Anemone narcissiflora*)

Rožnati gadnjak (*Scorzonera rosea* = *Scorzonera purpurea*)

Alpska nebina (*Aster alpinus*)

Alpska možina (*Eryngium alpinum*)

Srebrna krvomočnica (*Geranium argenteum*)

Homulični kamnokreč (*Saxifraga sedoides*)

Vanež (*Allium victorialis*)

Rumenocvetni alpski mak (*Papaver alpinum luteum*)

Lahko je Kernerjev mak (*Papaver alpinum* subsp. *kernerii*), ki raste v Karavankah in Kamniško-Savinjskih Alpah, retijski mak (*Papaver alpinum* subsp. *rhaeticum*), ki raste na Skuti v Kamniško-Savinjskih Alpah in v Julijskih Alpah razen v Bohinjsko-Krnski skupini, ali Petkovškov mak (*Papaver alpinum* subsp. *victoris*), ki je endemičen v Bohinjsko-Krnski skupini.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1052 – Zois, Žiga, fasc. 19; fasc. 20; fasc. 30.

⁸ AS 1052, fasc. 20, Zois, Žiga. Posebno udejstvovanje – Karel Zois. Botanična beležnica. 1785-1792.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

Ms 188 –Rokopisni oddelek.

Zois, Žiga. Hauptverzeichniss der Alpen Samen I (1a-68b), II (1a-68a), III (1b-6b), IV (1a-45a, 60b-67a).

LITERATURA

Andrejka, Rudolf: Kje so bili Zoisovi vrtovi? *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 15, 1934, str. 107-115.

Dobrilovič, Marko: *Prostorska analiza in valorizacija prostora – kompleks Brdo pri Kranju*. Pripravniška naloga, str. 1-28. Brdo pri Kranju. 1992.

Martinčič, Andrej & al.: *Mala flora Slovenije : Ključ za določanje praprotnic in semenk*. Ljubljana : Tehniška založba Slovenije, 1999.

Petkovšek, Viktor: O Zoisovih cvetkah. *Proteus*, 2, 1935, št. 1, str. 1-5.

Praprotnik, Nada: Botanik Karel Zois. *Proteus*, 51, 1988, št. 3, str. 83-88.

Praprotnik, Nada, 1991: Zois Karel Filip Evgen pl. Edelstein. *Slovenski biografski leksikon*, 4(15), 1991, str. 327-328.

Praprotnik, Nada & Tone Wraber: Prispevek Franca Ksaverja Wulfena k poznavanju semenk Slovenije. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597-1773). Zbornik razprav.* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU : Provincialat slovenske province Družbe Jezusove : Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, 1998 (Redovništvo na Slovenskem ; 4), str. 111-121.

Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.

Valenčič, Vlado & Ernest Faninger, Nada Gspan-Prašelj: Zois Žiga (Sigismundus) pl. Edelstein. *Slovenski biografski leksikon*, 4(15), 1991, str. 832-846.

Wraber, Tone: *Sto znamenitih rastlin na Slovenskem*. Ljubljana : Prešernova družba, 1990.

Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji. – Park ob gradu Brdo. Ministrstvo za kulturo, Uprava RS za kulturno dediščino, 1995, str. 46-53.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Der botanische Garten von Karl Zois auf Gut Brdo

Zur Zeit, als die Familie Zois in Brdo/Egg lebte, begann man sich systematischer mit Park- und

Gartenanlagen zu beschäftigen. Der Kern der Parkanlagen war bereits zur Zeit von Michelangelo Zois angelegt worden, noch intensiver beschäftigten sich damit seine Söhne Sigismund und Karl.

Karl Philipp Eugen Baron Zois von Edelstein (1756-1799) verbrachte die meiste Lebenszeit auf Schloss Brdo und in Javornik/Jauerburg bei Jesenice/Aßling. Als einer der ersten slowenischen Botaniker sammelte er Pflanzen in den slowenischen Alpen. Ergebnis dieser Sammelarbeit ist ein Herbarium, das heute im Naturwissenschaftlichen Museum Sloweniens verwahrt wird. Aus seiner Feder stammt jedoch keine Veröffentlichung. Erhalten geblieben sind nur handgeschriebene Aufzeichnungen, die eine reiche Quelle zu den Fundorten einiger Pflanzen darstellen. Nach ihm benannt wurde die *Campanula zoysii*, die *Viola zoysii* und die *Zoysia*, eine Gattung tropischer Gräser.

Parkanlagen im Spätrenaissance- und Frühbarockstil begannen bereits zu Lebzeiten von Michelangelo Zois zu entstehen. Von Bedeutung ist die Baumschule, wo die Brüder zahlreiche Strauch- und Baumarten zogen. Pflanzen bezogen sie aus ganz Europa. Insgesamt wurden auf Gut Brdo 6398 Bäume und 1063 Sträucher gepflanzt. Unter den Bäumen und Sträuchern befanden sich Gattungen, die man oft im slowenischen Gebiet antrifft, es gab aber auch viele Zierpflanzen. Auch Obstbäume wurden gezüchtet, darunter viele Arten von Apfel-, Birnen-, Pflaumen-, Kirsch-, Sauerkirsch- und Pfirsichbäumen.

An der südöstlichen Seite der Parkanlage legte Karl Zois einen alpinen botanischen Garten an, wo er Alpenpflanzen zog, die er zusammen mit Einheimischen in den slowenischen Bergen sammelte. Andere Gattungen erwarb er in den botanischen Gärten in Europa, einige Samen bekam er aus Asien. Diese Alpenpflanzenkulturen auf Gut Brdo stellten den ersten alpinen botanischen Garten in Krain bzw. im slowenischen Gebiet überhaupt dar.

Die Angaben über die Alpenpflanzenkulturen, die in den Handschriften von Sigismund und Karl Zois vorkommen, sind lückenhaft. Aufgrund der erhaltenen Aufzeichnungen kann man schließen, dass das Alpinum sehr ambitiös angelegt war. Wegen der niedrigen Seehöhe hatte man beim Züchten der Alpenpflanzen viele Schwierigkeiten und es bedurfte großer Mühe, dass diese Kulturen angelegt und instandgehalten werden konnten. Darum nimmt es nicht wunder, dass der botanische Garten nach dem Tod von Karl Zois zu verfallen begann. In den zwanziger Jahren des 19. Jahrhunderts, als Sigismunds Neffe Karl das Gut Brdo erbte, wird der botanische Garten im franzeisischen Kataster (1826) nicht mehr erwähnt.